

„Diabol... vnáša do cirkvi veľké omyly... prostredníctvom ľudí nevzdelaných, ktorí otvorene vykrikujú, že ušľachtilé vzdelanie vyučovaniu cirkvi nielenže vôbec neprospieva, ale vraj dokonca najväčšmi škodí a že nevedomosť je zdravá a osočná.“ Takto okolo polovice 16. storočia charakterizoval bardejovský humanista a horlivý cirkevný reformátor Leonard Stöckel (1510 – 1560) extrémne postoje niektorých reformačných prúdov. Zároveň sa cítil povinný na ne odpovedať obhajobou profánneho vzdelania. Urobil to literárne uhladenou a vďaka prísnej logickej stavbe aj účinnou úvahou o dôstojnosti svetských umení, ktorá tvorí predhovor spisu *Poznámky k Všeobecným zásadám Filipa Melanchthona*.¹ Stöckelove *Poznámky* sú celkom rovnako ako Melanchthonove *Loci communes doctrinae Christianae* (1521) knihou, ktorá sa zameriava v prvom rade na doktrínálne otázky, na vymedzenie toho, čo je skutočná zbožnosť, pravá *pietas*, ktorú vtedy reformačné hnutie so všetkou vehemenciou upieralo rímskej cirkvi.

Krajné exponovanie zásady *sola fide, sola Scriptura* totiž zákonite ústilo do postojov, v ktorých akoby sa oživovala prvokresťanská nedôvera voči svetskému vzdelaniu, ktoré šíрили pohanské školy. Takúto nedôveru isteže v nemalej miere živil takisto absolutizovaný výklad Pavlovho varovania „Dajte si pozor, aby vás niekto nezviedol filozofiou“ (Kol 2,8), ako aj pasáže listov, kde apoštol Pavol – sám hlboko vzdelaný! – stavia múdrosť Kríža proti bežnej ľudskej múdrosti (napr. 1 Kor 1,19 – 2,13). Leonard Stöckel, žiak Filipa Melanchthona a rektor latinskej školy v Bardejove, preto vyvinul veľa úsilia, aby neutralizoval antimúzickú propagandu siekt a aby ukázal, že skutočná zbožnosť je zbožnosť vzdelaná, *pietas docta*. V zmienenom predhovore, ktorý celkom nepochybne smieme pokladať za zhrnutie autorovho životného programu, Stöckel zdôrazňuje, že znalosť umení, ktoré sa vyučujú v školách – má na mysli cyklus disciplín nazývaný *artes liberales*, teda gramatiku, dialektiku, rétoriku, aritmetiku, geometriu, astrológiu a hudbu – je ľudom vlastná a navyše potrebná i pre plnenie ich najdôležitejšej služby, pre šírenie náuky o Bohu. Poukazuje na starozmluvného Árona, ktorého výrečnosť mala pomáhať Mojžišovi, i na novozmluvnú udalosť, keď apoštoli dostali dar jazykov, takže rozprávali vždy dobre a primerane. Stöckel argumentuje hlavne tým, že so zánikom vzdelania hrozí vláda barbarstva a barbarstvo sa v dobovom cítení rovná bezbožnosti: „Preto nielen bludná, ale vyslovene bezbožná je mienka ľudí, ktorí si vymýšľajú, že cirkev božia sa zaobíde bez štúdia tých umení, ktoré okrem prorockých kníh vyučujú aj správne zriadené školy. Bez nich nevyhnutne v pokolení ľudskom zavládne barbarstvo a neznalosť všet-

¹ „Semper enim diabolus errores maximos invehit in Ecclesias, partim per eos qui genera doctrinae confundunt, partim per homines indoctos, qui palam vociferantur liberalem eruditionem non modo nihil prodesse ad ecclesias docendas, verumetiam plurimum obesse et inscitiam esse salutarem atque utilem ad pietatem“ – Leonardi Steckelii *Annotationes in Locos communes doctrinae Christianae Philippi Melanchthonis*. Bazilej : J. Oporinus, 1561, s. 4; môj preklad predhovoru in: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Zostavili (M. HAMADA) a M. NOVACKÁ. Bratislava : Tatran, 1987, s. 113 n.; k chronológii *Poznámok* tamže, s. 111.

kých dobrých vecí. Naopak, nič nie je menej kresťanské ako tá obrovská neznalosť umení, na ktorých sa zakladá ozajstná kultúra. No jednako rečnícka náuka a umenia, ktoré vyučujú aj svetskí spisovatelia, musia sa používať tak, aby kresťanskej náuke slúžili, nie aby nad ňou vládli.“² Ako vidno, aj podľa nášho reformačného humanistu Stöckela je nevyhnutným atribútom zbožnosti, aby bola výrečná, *eloquens*.

Problém, ktorý musel riešiť Stöckel, nebol nový. Sprevdza kresťanské spoločenstvo vlastne od začiatku. Zjavný konflikt medzi niektorými javmi antickej civilizácie a ideálmi evanjelia viedol niektorých antických kresťanov k radikálnemu odmietnutiu všetkého pohanského. Z tých, ktorí voči vzdelanosti pohanov zaujali záporný postoj, je najznámejšou osobnosťou Tertullián (asi 160 – 220), rétoricky brilantný právnik a obhajca kresťanstva, sám preniknutý vzdelanosťou antických škôl. Naproti tomu bývalý rétor Basileios (asi 330 – 379), ktorý sa po svojom krste natoľko nadchol pre ideály evanjelia, že sa oddal mníšskemu životu, nezanevrel na vzdelanosť antických rétorických a filozofických škôl, ba kvôli *askésis* nielenže neschradla jeho *paideia*, ale neváhal vystúpiť na jej obhajobu spisom *Povzbudenie mladým, aby využívali hodnoty svetskej literatúry*.

Basileios, známejší ako sv. Bazil Veľký, zdôrazňuje, že v dielach pohanských autorov sa dá veľa získať v príprave na hlbšie vnímanie kresťanských mystérií i na vlastné osobnostné formovanie: „K večnému životu privádzajú slová kníh Svätého písma, ktoré nás vychovávajú skrze nevýslovné tajomstvá. Kým však pre svoj vek nie sme schopní počúvať tak, aby sme prenikli do hĺbky ich myšlienok, dovtedy robíme prípravný výcvik pre oko duše na iných knihách, ktoré pritom nestoja v príkrom protiklade k nim. (...) Musíme sa oboznámiť s básnikmi, historikmi, rečníkmi aj so všetkými tými, od ktorých môžeme získať niečo prospešné pre starostlivosť o svoju dušu. (...) O slávnom Mojžišovi, ktorého meno sa vzhľadom na jeho múdrosť teší skvelej povesti u všetkých ľudí, sa rozpráva, že svoje myslenie najprv nacvičoval na egyptských náukách a iba potom kontemploval Toho, ktorý jestvuje. A celkom podobne ako o ňom sa to rozpráva (...) o múdrom Danielovi v Babylone, ktorý sa tam naučil múdrosť Chaldejcov a nato sa pustil do vzdelávania v božských náukách.“³

V uvedenom *Povzbudení mladým* sv. Bazil ďalej prirovnáva činnosť študujúceho k práci včely, ktorá vyberá z kvetov iba to, čo potrebuje, a upozorňuje na viacerých autorov, osobnosti mýtov i dejín, ktoré poskytujú užitočné podnety. Zjavne však nerátal – na rozdiel od nášho L. Stöckela – so „správne zriadenými školami“, so školami výlučne kresťanskými; on sám bol odchovancom škôl pohanských. Zatiaľ sa nepodarilo spresniť,

² STÖCKEL, L.: *Annotationes*, ref. I, s. 7: „Quare non modo falsa, sed palam impia est opinio illorum qui fingunt Ecclesiae Dei non esse necessarium illarum artium studium, quae praeter libros Propheticos in scholis recte institutis docentur, sine quibus necesse est barbariem et incitiam omnium bonarum rerum dominari in genere humano. Nihil autem minus est Christianum, quam immanitas et ignorantia istarum artium, quibus vera humanitas continetur. Sed tamen ita utendum est doctrina eloquentiae et quas praeterea artes prophani scriptores profitentur, ut serviant doctrinae Christianae, non dominantur.“ – *Od kráľovstva ducha*, ref. I, s. 116 nn.

³ Sv. BAZIL VEĽKÝ: *Povzbudenie mladým – Listy I* (r. 357 – 374). Prel. D. ŠKOVIERA. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave – Prešov : Petra, 1999, s. 27 n. (II 7 – 8 + III 3 – 4).

kedy tento Bazilov spis vznikol; niektorí ho spájajú s rokom 362 a pokladajú ho za odpoveď na edikt Juliána Apostatu (inak jeho spolužiaka z aténskej Akadémie), ktorým tento cisár zakázal kresťanom pôsobiť v rétorických školách, iní ho zaraďujú do obdobia rokov 370 – 375, keď už zastával úrad biskupa v kappadóckej Cézarei.⁴ Cisár Julián akiste správne odhadoval hrozbu infiltrácie škôl kresťanmi, no jeho pokus podkopať silu kresťanstva izolovaním v gete nevzdelanosti v konečnom dôsledku sotva mohol uspieť. Na druhej strane autorita, ktorú si získal biskup Bazil aj za hranicami vlastnej provincie, prispela síce k opatrnému, ale predsa len čoraz väčšmi pozitívnemu postoju kresťanskej verejnosti voči svetským vedám a pohanskej učenosti.

V latinskej polovici ríše zaujal podobné stanovisko – azda aj pod Bazilovým vplyvom – sv. Hieronym (348 – 420). Jeho list Magnovi, oficiálnemu hovorcovi mesta Ríma, datovaný do r. 397 – 398, je vlastne apológiou svetskej vzdelanosti, jej domovského práva v kresťanskom spoločenstve: „Pýtaš sa ma, prečo do svojich diel zavše vkladám príklady prevzaté zo svetskej literatúry a prečo špinou pohanov znečisťujem belostnú žiaru cirkvi? Nikdy by si sa tak nepýtal, keby sa ťa nebol celkom zmocnil Cicero, keby si čítal Sväté písma a dôkladne listoval v ich vykladačoch – samozrejme, s výnimkou Volcatia.“ Nasledujúci dlhý menoslov pisateľov biblických kníh, ktorí vynikli vzdelanosťou, uzatvára Hieronym otázkou: „Čo je teda na tom divné, ak aj ja preberám svetskú vzdelanosť pre jej elegantný štýl, ak pre krásu jej údov túžim urobiť z otrokyne a zajatkyne Izraelitku?“ Filológ Hieronym dôrazne upozorňuje, že aj v polemike s pohanskými protivníkmi treba primerane ovládať ich zbrane; defilé kresťanských spisovateľov, ktorí to vedeli, uzatvárajú „Kappadočania Bazil, Gregor a Amfilochios, ktorí všetci natoľko prešpikovali svoje knihy náukami a výrokmi filozofov, že človek nevie, čo má u nich obdivovať skôr, či erudíciu tohto sveta alebo znalosť Písma.“⁵ Nielen Magnus, ktorého negatívny názor iste nebol ojedinelý, ale reprezentoval nemalú časť kresťanskej verejnosti, potreboval zdôvodniť symbiózu antickej literárnej kultúry s duchom biblického kresťanstva. Sám Hieronym, jeden zo štvorice západných Otcov cirkvi a jej učiteľ, *doctor Ecclesiae*, neľahko riešil dilemu *Ciceronianus versus Christianus* a pokarhanie „Si Cicerónov, nie Kristov“⁶, ktorá in nuce predstavuje konflikt medzi antickou estetikou a kresťanskou etikou, počul v sne ako Pánovu výčitku na Poslednom súde.

Opatrné, no predsa len pozitívne Hieronymovo stanovisko sa stalo základom pre postoj katolíckej cirkvi k svetským štúdiám, ktoré formulovala v zbierke kánonického práva západnej cirkvi *Decretum Gratiani*, v jeho 37. dištinkcii.⁷ Tak Hieronymov, ako i Bazilov osobnostný a spisovateľský profil však zároveň naznačuje, že prijímanie hodnôt antickej literatúry nebolo pre nich dajakým pragmatickým kompromisom v rámci bezprostredného misijného pôsobenia, ale skôr vyrastalo z úprimného úsilia o zduchov-

⁴ K tomu bližšie ŠKOVIERA, D.: *Humanistický protreptikos sv. Bazila Veľkého*, Auriga – Zprávy Jednoty klasických filológů XLII (2000), 1 – 2, s. 73.

⁵ HIERONYMUS, Epist. 70, 2+4.

⁶ HIERONYMUS, Epist. 22,30: *Ciceronianus es, non Christianus*.

⁷ *Decretum Gratiani Dist. 37 an saecularibus litteris oporteat esse eruditos* (Friedberg I, col. 135 – 140) – pozri NECHUTOVÁ, J.: *Středověká latina*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, s. 107 n.

nenú metamorfózu grécko-rímskej kultúry pre zachovanie jej kontinuity.⁸ O takúto metamorfózu hodnôť a o „Kulturkampf“ tohto druhu išlo aj pri vzniku kresťanských paralel k antickým veľdielam. Tak sa zrodia Ambrózove *De officiis clericorum* ako blízec Ciceronových *De officiis*, tak sa Augustínove knihy *De doctrina Christiana* postavajú k Ciceronovi ako súbežec jeho obrazu ideálneho rečníka v spise *De oratore*, tak zaznejú Prudentiove hymny ako palinódiá Horatiových lyrických skladieb a takisto Bazilov *Hexaëmeron* sa dá vnímať ako kresťanská sublimácia Platónovho *Timáia*.

V napätom vzťahu medzi svetskou učenosťou a kresťanskou blahozvestou však tým nebolo povedané posledné slovo. Ilustrujú ho aj peripetie myslenia stredoveku. Na jednej strane sa mohlo oprieť o patristické stanovisko, že svetské vzdelanie disciplín slobodných umení, *artes*, nie je nezlučiteľné s pravou zbožnosťou; pravda, podľa sv. Augustína už slová Biblie „vyplynuli z Božej mysle aj múdro aj výrečne“ – *et sapienter et eloquenter*⁹ – a tak sa dá výrečnosť odvodiť aj z Písma. Početné zoznamy antických autorov, na ktorých sa jazykovo a literárne školila značná časť stredoveku, svedčia o zachovávaní istej rovnováhy, hoci priveľmi nadšená chvála antických básnikov mohla privolať podozrenie z kacírstva.¹⁰ Na druhej strane sa od 12. storočia s ofenzívou „čistej dialektiky“ spája odvrat od *auctores* nielen ako vedeckých autorít a učiteľov praktickej múdrosti, ale aj garancie latinskej jazykovej kultúry.¹¹

Výrazne selektívny prístup scholastických dialektikov k antike, špekulatívnosť vedúca až k herézam, zanedbávanie estetickéj roviny rečového prejavu – to všetko sa stalo terčom kritiky zo strany reformných hnutí v neskorom stredoveku. Bazilovo povzbudenie študovať pohanských autorov, ktoré niektorí súčasní bádatelia hodnotia ako „manifest kresťanského humanizmu“, zohralo v tom čase na latinskom Západe epochálnu úlohu v antischolastickej ofenzíve renesančného humanizmu, potom čo bol r. 1403 publikovaný jeho latinský preklad z pera Leonarda Brunioho z Arezza. Títo vzdelanci kladli osobitný dôraz práve na eleganciu prejavu; výrečne o tom svedčí názov azda najvplyvnejšej gramatiky *Elegantiarum linguae Latinae libri VI* (1. vydanie tlačou 1471) od Vavrince Vallu. Najmä z estetických dôvodov odmietali stredovekých mysliteľov¹² s ich monštruóznymi *quidditates* či *hicceitates*. Základom ich vlastného vzdelávacieho programu bol návrat k antickým vzorom, *ad fontes*, k autorom, a pri formulovaní takéhoto programu sa nezriedka opierali o Brunioho preklad, pokiaľ ho nepoužili priamo ako učebnicu.¹³ V ob-

⁸ Pozri ALBRECHT, M. von: *Geschichte der römischen Literatur*, II. München, 1997, s. 1313.

⁹ Augustinus, *De doctrina Christiana* IV, 7, 21; pozri E. R. CURTIUS: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha : Triáda, 1998, s. 51 n.; uvádza aj Cassiodorovu analýzu žalmov, kde konštatuje použitie rétorických figúr.

¹⁰ Ref. 9, s. 500.

¹¹ Ref. 9, s. 64, 69, 519 n.

¹² V polemike okolo humanistu Jána Reuchlina sa hlavným prostriedkom satíry v známej zbierke *Epistolae obscurorum virorum* (1515 a 1517) stalo parodovanie barbárskej kuchynskej latinčiny scholastikov – por. TRILLITZSCH, W.: *Der deutsche Renaissancehumanismus*. Leipzig : Verlag Ph. Reclam jun., 1981, s. 80 n.

¹³ KRISTELLER, P. O.: Die Verbreitung des italienischen Humanismus in Europa. In: *Humanismus und Renaissance II*. München : W. Fink s. a., s. 92. – „Ad adolescentes ... became a precious weapon in the humanist struggle against obscurantist theologian“ – *Companion to Neo-Latin Studies. Part II. Literary*.

rode zbožnosti zohralo analogickú rolu hnutie *devotio moderna*, ktoré reagovalo na extrémne filozofizujúcu teológiu výzvou znútorniť radšej osobnú zbožnosť cez meditáciu Písma a inú duchovnú lektúru a premietnuť ju do praxe. To sa potom odrazilo v podpore sociálnych ustanovizní a školského vzdelávania vrátane kultivovania latinčiny, a teda pozornosti voči tomu, čo bolo dedičstvom antiky.¹⁴

Ak sa ešte vrátime k sv. Bazilovi, treba pripomenúť ešte jeden príznačný fakt: kniežza aalspých humanistov Erasmus Rotterdamský (1466 – 1536), prvý vydavateľ celého Bazilovho literárneho odkazu (1532 v Bazileji vo Frobenovej tlačiarňi), oceňuje u Bazila, ktorého apostrofuje ako kresťanského Démosthena, práve jeho štýl – jasný, lahodne vážny a vážne lahodný, slobodný od afektovanej táravosti.¹⁵ V jednom zo svojich najdôležitejších spisov staršieho obdobia *Enchiridion militis Christiani – Príručka kresťanského bojovníka* z r. 1503, kde sa Erasmus, do istej miery odchovanec *devotio moderna*, zaoberal praktickým náboženským životom kresťanského laika, zaradil do kapitoly o zbraniach boja za pravdu aj tieto slová o funkcii vzdelania na báze antickej literatúry: „Pravdaže budem vrelo schvaľovať, ak sa do tejto vojenskej služby budeš pripravovať čímisi, čo je akoby výcvikový tábor pre brancov – čítaním spisov pohanských básnikov a filozofov. Len nech sa nimi každý zapodieva s mierou a primerane veku, nech im dá ruku takpovediac úchytkom, zbežne, nech sa však pri nich nezdržiava a netráva čas až do staroby sťa pri útesoch Sirén. Lebo práve k týmto štúdiám pozýva svätý Bazil mládencov, ktorých výchovu usmerňuje ku kresťanským mravom.“¹⁶ Erasmus, ktorého vývin možno v kocke predstaviť ako cestu od humanistického básnika k teologizujúcemu filológovi, sa vo svojej vízii kresťanskej učenosti, *humanitas Christiana*, usiloval predstaviť ideálnu syntézu antického a kresťanského elementu. Tejto idei venoval svoje posledné veľké dielo, ktorým je 4-zväzkový *Ecclesiastes* (1535). Tu sčasti v súradniciach Ciceronovho *De oratore* a Augustínovej *De doctrina Christiana* predstavuje ideál kresťanského rečníka, kazateľa; pramene a vzory preňho nachádza v Písme, u Otcov cirkvi, aj u antických autorov. Ich menoslov vedú Démostenés s Ciceronom, kým medzi cirkevnými spisovateľmi staroveku kladie na prvé miesto „Grékov“, sv. Bazila a po ňom na druhom mieste sv.

Linguistic, Philological and Editorial Questions. By J. IJSEWIJN with D. SACRÉ. Leuven : University Press, 1998, s. 493.

¹⁴ Pozri SOPKO, J.: *Devotio moderna* a jej podoby na Slovensku v 15. st. In: *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Zost. J. Šimončič. Trnava, 1996, s. 281 nn.

¹⁵ ALLEN, P. S. – ALLE, H. M. – GARROD, H. W.: *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, t. IX. Oxonii, 1938, list č. 2611 z 22. 2. 1532 Jacopovi Sadoletovi. – Por. *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia*, V, vol. 4: *Ecclesiastes*. Ed. J. CHOMARAT. Amsterdam, 1991, s. 266, riadky 431 – 433: „Inter ecclesiasticos nemo mihi videtur diuo Basilio felicior. Dilucidus est, pius, sanus, suauiter grauis et grauitur suauis, nihil habens affectatae loquacitatis.“

¹⁶ ERASMUS VON ROTTERDAM: *Epistola ad Paulum Volzium. Enchiridion militis Christiani*. Lat. und deutsch von W. WELZIG. In: *Ausgewählte Schriften von E. R.* Bd. I. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968, s. 82. Erasmus tesne nadväzuje na Bazilove slová z „Povzbudenia mladým“ II, 7: „K večnému životu privádzajú slová kníh Svätého písma. Kým však pre svoj vek nie sme schopní počúvať tak, aby sme prenikli do hĺbky ich myšlienok, dovtedy robíme prípravný výcvik pre oko duše na iných knihách, ktoré pritom nestoja v príkrom protiklade k nim, a teda slúžia nám ako nejaké tieňové obrazy alebo zrkadlá. Napodobňujeme v tom tých, ktorí sa zaoberajú vojenským výcvikom.“ (SV. BAZIL. VELKÝ: ref. 3, s. 27).

Jána Zlatousteho. Zdržanlivejšie sa vyjadruje o latinských Otcoch a ešte prísnejšia je jeho kritika stredovekých autorov. Je však príznačné, že ich od seba neoddeľuje, ale zahŕňa do jedného celku potenciálnych zdrojov výrečnosti.¹⁷

Do tejto syntetickej línie sa zaraďuje i Stöckelov učiteľ a vzor Filip Melanchthon (1497 – 1560). Tento humanista po Lutherovom boku sa pričínil o to, že svetská humanistická vzdelanosť bola po istej kritickej fáze akceptovaná napokon aj v tábore reformácie. Jeho vydania antických autorov a preklady, jeho latinské listy a deklamácie, učebnice klasických jazykov i priama organizačná práca (predovšetkým návrhy študijných plánov) mu nielen zaslúžili titul *praeceptor Germaniae*, ale hlavne prispeli k tomu, aby sa *studia humanitatis* etablovali v protestantskom školstve ako spojenie výrečnosti so zbožnosťou. Aj pre Melanthona sa totiž premieta poznávanie v mravoch – *studia abeunt in mores*.¹⁸ Pod jeho vplyvom sa formuje tzv. školský humanizmus druhej polovice 16. storočia, ktorý sa – veľmi stručne povedané – opiera o Aristotela, Cicerona a Evanjelium.

Priam príkladne aplikoval jeho zásady Ján Sturm (1507 – 1589), rektor a reorganizátor štrasburskej školy, v ktorého programovom spise *De litterarum ludis recte aperiendis* (1538) sa výslovne vytyčuje ako cieľ vzdelávania múdra a výrečná zbožnosť – *sapiens atque eloquens pietas*.¹⁹ Základným pilierom jeho osemtriedneho gymnázia bola orientácia na klasické jazyky. Podobne systematicky a na tých istých zásadách compatibility vzdelanosti a zbožnosti budujú školstvo aj jezuiti, dokonca školou formovaná *eloquens et docta pietas* sa stala najdôležitejším nositeľom rekatolizačných úsilí príslušníkov Spoločnosti Ježišovej.

Ideály elokvencie realizovali humanisti predovšetkým veršovaním podľa antických metier a strof, v próze získali osobitnú obľubu také formy, ako list, reč, dialóg. Pokiaľ ide o poéziu, už to, že väčšina jej autorov boli napospol filológovia, viedlo k dominancii typu učeného básnika. Diela väčšiny básnických osobností ukazujú, že ich autori vedeli vniesť do imitácie antických vzorov nemálo tvorivosti; čo sa týka imitácie Vergília, už Petrarcov epos *Africa* či *Eclogy* Baptistu Mantuana pekne demonštrujú, ako aj tu významní humanisti kráčali v šľapajach kresťanskej antiky. Táto tradícia christianizácie vergíliovsko-homérskej poézie či horatiovských foriem pokračuje hlboko do novoveku.²⁰

¹⁷ D. Erasmi Roterodami *Opera omnia*, V, vol. 4: *Ecclesiastes*. Ed. J. CHOMARAT. Amsterdam, 1991, s. 264 – 268, riadky 415 – 483.

¹⁸ HARTFELDER, K.: *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*. Berlin, 1920 (Monumenta Germaniae Paedagogica VII), s. 423; STERN, L.: *Philipp Melanchthon – Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*. In: *Philipp Melanchthon 1497 – 1560, I*. Berlin : Akademie – Verlag Berlin, 1963, s. 54 nn.

¹⁹ Žiaci boli povinní do denníkov si zaznamenávať štylistické figúry – PAULSEN, F.: *Geschichte des gelehrten Unterrichts. I*. Leipzig, 1899, s. 362. Por. TRILLITZSCH, W.: *Der deutsche Renaissance-humanismus*, s. 93.

²⁰ Podrobne analyzuje tento postup KLECKER, E.: *Vergilimitation und christliche Geschichtsdeutung in Petrarca's Africa*. Wiener Studien Bd. 114, 2001, s. 645 – 676. Podobné zásady uplatnil Riccardo Bartolini v epose *Austrias* (1516) – pozri KLECKER, E.: *Impius Aeneas – pius Maximilianus*. Wiener humanistische Blätter, 1995, Heft 37, s. 50 – 65, najmä 57 – 59. Ďalšie príklady prináša IJSEWIJN, J.: *Companion II*, najmä s. 24 nn. a 62 nn.

V podstate to isté platí o spracovávaní rýdzo kresťanských námetov.²¹ Básni sa i na mytologické témy, aj keď tie rozhodne nestoja v popredí,²² zato mytologický aparát celkom nemizne ani z nábožensky zameranej poézie, keďže sa naň hľadí skôr ako na typický antický formálny prvok, nie doktrínálny. Samozrejme, elegantné antické formy sa uplatnili takisto v náboženských polemikách.

Humanistické očarenie grécko-rímskymi vzormi bolo také silné, že vstúpilo aj do básnických foriem, ktoré vznikli mimo priameho antického kontextu. Celý rad prebásnení žalmov, prípadne iných biblických kníh v antických metrách i strofách možno pokladať za jasný doklad toho, ako sa vnímala kategória elegancie snúbiacej sa so zbožnosťou.²³ Požiadavky takto sformovaného vkusu čoskoro zasiahli aj do oficiálnej hymnotvorby katolíckej cirkvi. Už na začiatku 16. storočia pápež Lev X. (1513 – 1521) poveril biskupa Zachariáša Ferreria, aby v pravých antických metrách a vycibrenej latinčine prepracoval hymny kňazského breviára, čoho výsledkom sa stali *Hymni novi ecclesiastici iuxta veram metri et Latinitatis normam* (1524, 1549). O storočie neskôr zasa pápež Urban VIII. (1623 – 1644) poveril komisiu štyroch renomovaných básnikov, ktorú tvorili Famianus Strada, Tarquinius Gallutius, Matthias Sarbiewski, Hieronymus Petrucci, členovia Spoločnosti Ježišovej, aby podľa humanisticko-klasicistických zásad preštylizovali všetky stredoveké latinské hymny a sekvencie, ktoré sa používali v latinskej katolíckej liturgii.²⁴

Nie je úlohou nášho príspevku rozoberať literárne výsledky spomenutých úsílí; je však faktom, že sa tento extrémny postoj definitívne nepresadil, a tak v liturgii rímsko-latinského rítu ostávajú rýmované sekvencie do dnešného dňa v pôvodnej podobe. Tu sa teda presadili kritici, ktorí humanistické prebásňovanie sakrálnych textov ohodnotili

²¹ Pozri IJSEWIJN, J.: *Companion II*, ref. 13, s. 29 n., vyratúva pre 16. a 17. storočia tieto obzvlášť populárne humanistické eposy, ktorých ústrednou postavou je Ježiš Kristus: Humbertus Monsmoretanus, OSB, *Christiados libri X* (Lyon, cca 1525), Jacobus Bonus *De vita et gestis Christi* (Rím, 1526), Jacobus Sannazarus *De partu Virginis* (Neapol, 1526), Marcus Hieronymus Vida *Christias* (Cremona, 1535), Georgius Nicolasius *Historia Iesu Christi heroicis numeris* (Ingolstadt, 1590), Jacobus Masenius *Sarcotis* (Kolín n. R., 1654), Robertus Clarke, kartuziánsky mních, *Christias* (Bruggy, 1670), Thomas Ceva *Jesus puer* (Miláno, 1690). Nemenej obsiahly by bol zoznam podobných epických diel o Panne Márii, kresťanských mučeníkoch či ďalších svätcoch, o udalostiach cirkevných dejín či o hrdinoch Staršej zmluvy.

²² Ref. 21, s. 31, uvádzajú sa tieto: Franciscus Sfondratus (1493 – 1550) *De raptu Helenae*, Fabius Barigianus (1523 – 1584) *Gigantomachia*, Jacobus Bonus *De raptu Cerberi* (Rím, cca 1500), Basinius Parmensis *Meleagris*, Melchior Burlaeus *De raptu Ganymedis* (Antverpy, 1563), John Clapham *Narcissus* (Londýn, 1591), John Dickenson *Deorum consensus* (Londýn, 1591).

²³ IJSEWIJN, J.: *Companion II*, ref. 13, s. 108 nn. Por. ŠKOVIERA, D.: Metrické prebásnenia žalmov v latinskej humanistickej poézii na Slovensku. In: *Biblické žalmy a sakrálné texty v prekladateľských, literárnych a kultúrnych súvislostiach*. Zborník Filozofickej fakulty UK Philologica LII, Bratislava : UK, 2001, s. 103 – 116; pozri tiež KOVAČIČOVÁ, O.: *Žalmy a ich preklady v premenách času*, tamže s. 64 n.; VRÁBLOVÁ, T.: *K parafrázovaniu žalmov v piesňovej tvorbe Juraja Tranovského*, tamže, s. 125 – 135; SEITZ, E.: *Psalm 129 (130) De profundis in Übersetzungen und in literarischer Paraphrase bei Mikolaj Sep-Szarzyński und Wespazjan Kochowski*, tamže, s. 137 – 148; KÁKOŠOVÁ, Z.: *Žalm – tradičný inšpiračný zdroj poézie*, tamže, s. 149 – 158.

²⁴ MAYER, A. L.: *Renaissance, Humanismus und Liturgie*. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, 1938. Bd. 14, s. 131 – 141. Por. IJSEWIJN, J.: *Companion II*, ref. 13, s. 104 n.

príkrrou sentenciou: *Accessit latinitas, recessit pietas* – pribudla latinskosť, ubudla zbožnosť.²⁵ Ich postoj nesie pečať požiadaviek súvekej ľudovej zbožnosti a s ňou späté estetiky duchovných piesní, ktorých šírenie prebiehalo do značnej miery v rámci konkurencie medzi protestantmi a katolíkmi.

Pribudnutie „latinskosti“ ako znak vycibreného textu, a pritom bez implicitnej ujmy na zbožnosti, sa však prejavuje aj v domácich národných jazykoch, ktoré sa na nej kultivovali; platí to o francúzštine i taliančine, nemčine i češtine, pričom to, že *lingua vernacula* získava náležitý honor, nemožno priamočiaro vyvodzovať z cirkevnej reformácie.²⁶ Nový vkus sa však postupne šíri aj do básní v domácich jazykoch. Ak náš Leonard Stöckel síce v latinčine používal klasický hexameter, zato v nemeckých veršoch učebnícovej zbierky *Apophthegmata illustrium virorum* siahol po združené rýmovaných prízvukných štvorstopových jambických veršoch, ak podobne jeho bratislavský žiak Juraj Purkircher r. 1566 pre latinskú parafrázu 79. žalmu zvolil elegické distichy, kým v jeho nemeckom variante uprednostnil prízvukné striedavo rýmované štvorstopové jamby, stretneme sa v tom istom období s pokusmi zaviesť časomerné verše podľa antickej normy aj do nelatinskej poézie. V nemeckom prostredí je iniciátorom Conrad Gesner, ktorý modlitbu Otče náš (1555) prebásnil do nerýmovaných hexametrov.²⁷ V našom prostredí sa už pred Komenským prejavujú takéto estetizačné procesy v rukopisnej učebnici *De litteratura Slavorum germanissima* datovanej približne do roku 1600, ktorej autorom má byť Jeremiáš Parlagius, pochádzajúci azda zo Zvolena.

Parlagius sa zameral v druhej časti svojho útleho spisu na problematiku skladania veršov. Hoci rýmovanú poéziu neobišiel mlčaním, predsa len jednoznačne vyššie kladol antické metrické formy: „Viacej umeleckosti je v metre ako v rýme, lebo metrum požaduje nielen určité slabiky obsiahnuté v stopách, ale aj stopy rozmiestnené v určitých pozíciách, a to samozrejme tak, aby sa nekládli nerozvážne a prevrátené jedny namiesto

²⁵ MAYER, A. L.: Ref. 24, s. 137.

²⁶ Je pozoruhodné, že skvelý latinista a paneurópan Erasmus Rotterdamský nachádzal slová uznania i pre domáce jazyky, hoci sám v nich nepísal: „*Niet takého jazyka, ktorý by bol taký barbarický, že by nemal celkom svojiskú eleganciu a podmanivé čaro, ak bude vypestovaný.*“ („*Nec est ulla tam barbara lingua quin habeat suam peculiarem elegantiam et emphasim, si fuerit excolta. Qui callent Italice, Hispanice et Gallice, constanter asseverant in his linguis, utcunque corruptis, inesse gratiam quam Latina lingua non assequatur. Idem affirmant de lingua Britannica, licet ex multis conflata, deque lingua Saxonica. Et in singulis linguis extiterunt qui libris aeditis non vulgarem dicendi laudem promeriti sunt. Ne pigritetur igitur futurus ecclesiastes huiusmodi voluminibus aliquam temporis portionem impendere.*“ – Ecclesiastes II, riadky 395 – 402.) Zdá sa, že v tomto ohľade rozhodujúci vplyv pripisuje reformácii FRIMMOVÁ, E.: *Renaissance et humanisme en Slovaquie*. Renaissance and Reformation (Guelph, Ontario), XXII, 1998, č. 2, s. 28 n.

²⁷ STROH, W.: *Der deutsche Vers und die Lateinschule*. Antike und Abendland, Bd. XXV, Heft 1. 1979, s. 2 nn. Naproti tomu až do roku 1621 kladie prvé nemecké časomerné hexametre H. C. SCHNURR v doslove knihy *Lateinische Gedichte deutscher Humanisten*. Leipzig : Reclam, 1987, s. 500. Časomieru kombinoval s leonínskym rýmom filológ Johannes Clajus v diele *Grammaticae Germanicae Linguae* (Lipsko, 1578). Príklady veršov uvádza Chr. WAGENKNECHT: *Weckherlin und Opitz: Zur Metrik der deutschen Renaissancepoesie*. München, 1971. V českom prostredí presadzoval kombináciu časomieri s rýmom humanista Jan Campanus Vodňanský, avšak s malým úspechom – pozri *Antika a česká kultura*. Praha : Academia, 1978, s. 235 n.

druhých, ako keď verše znejú podľa formy starodávnych veršov.“²⁸ Dokladom Parlagiovho, ale i náročnejšieho dobového vkusu, z ktorého potom pri vnímaní kategórie estetickéj harmónie vychádzal aj Komenský,²⁹ je navyše to, že o niekoľko riadkov vyššie si Parlagius zvolil za príklad „kvalitatívne horšej“ stredovekej rýmovanej poézie 7. strofu sekvencie *Lauda, Sion, Salvatorem*, ktorú okolo r. 1263 zložil sv. Tomáš Akvinský, a aby ešte umocnil jej inferioritu, vehementne odmietol vieroučný obsah veršov zo stanoviska protestanta reformovaného (Kalvínovho) smeru.³⁰

Náš Parlagius sa však profiluje ako *poeta pius* takisto tým, že za najlepší vzor pre širší repertoár, než je oných 11 veršových a strofických schém, ktoré preberá v tejto elementárnej učebnici, vyhlasuje nie Horatia, ale Buchananovo prebásnenie žalmov. V skromnej latinskej exemplifikácii nenájdeme ani závan čohosi bezbožného. Ešte aj Horatiovo *pulvis et umbra sumus* ako vzor II. Archilochovho systému (*Carmina* IV 7,15) pripomína skôr kresťanskú sentenciu z kázne vyzývajúcej ku kajúcnosti.³¹ A na dôvažok všetky príklady časomerných veršov v češtine, ktoré sú akiste jeho vlastným výtvorom, sa priam úzkostlivo vyhýbajú akémukoľvek svetskému tónu. Stačí prejsť incipity, aby sme získali obraz o stupni zbožnosti a pravovernosti. Adónske verše (pojem Adonius súvisiaci s pohanským kultom sa zamlčuje!) sa predstavujú takto: „Kdož Boha nechce / V zjvati v Kristu / Přjstupe mĵti / K slávě nemůže“; falécke hendekasyľaby: „Christus jest spasenĵ lidem viěřcim“; menšia sapfická strofa: „Hospodin pástĵř v nebi jest radostnĵ“; elegické distichon: „Bůh z nebe všeh' všeliké spatřuje skutky lidĵ“, alebo „Slaužiti Pánu Bohu sviedomĵm jest slaužiti čistĵm“. Ale aj záverečná časť spisu, nazvaná *Exercitia poetices Slavonicae*, ľadí všetky svoje príklady direktívne výchovne, napr. „Kdož základ v Christu spasenĵ založil si nebeském“ alebo „Svého miluĵ bližnĵho jako sebe viernie samého“ či „Lidem je ožralstvĵ lahodné žĵznivĵm“.

Za okolností, keď oživená biblická zbožnosť reformácie nastupuje do ofenzívy, teda neprekvapuje, že nemecko-latinský básnik Jakub Locher Philomusus (1471 – 1528) musí čeliť útokom kritikov, ktorí vyčítajú jeho antikizujúcim veršom frivolnosť, ba až bezbožnosť; oproti takým sa dáva prednosť „zbožným básnikom“, akými boli vo Wittenbergu za Filipa Melanchthona Juraj Sabinus či Ján Stigelius.³² Najskôr s „mladším wit-

²⁸ „Plus artificii est in metro quam in Rythmo, uult enim non modo certas syllabas pedibus comprehensas, sed pedes certis locis collocatos, ne scilicet alii pro aliis temere et praepostere ponantur, quemadmodum ad formam veterum versus sonant“ – *De litteratura Slavorum germanissima*, rukopis knižnice Magyar Nemzeti Múzeum, sign. FM I/1766, f. 16^r.

²⁹ HAMADA, M.: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava: Ústav slov. literatúry SAV, 1995, s. 30. „Komenský ... vo versologických otázkach uprednostňuje časomernú poéziu pred sylabickou, pretože tá prvá adekvátnejšie realizuje požiadavku estetickéj harmónie. (...) Za postulátom časomieri treba vidieť úsilie o vyššiu úroveň básnictva.“

³⁰ Tejto otázke sa viacej venujem v príspevku Parlagiova učebnica *De litteratura Slavorum germanissima* v konfesiónalnom zápase. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Ed. Ján DORULA. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 316 – 325.

³¹ (Parlagius), *De litteratura Slavorum*, f. 19^r. Výnimkou je príklad na jambický senár „Adeste Musae maximĵ proles Jovis“ – f. 18^v; v súvekej poézii sa však Jovovo meno stotožňuje s menom Pánovým Jahve/Jehovah, a tak tu možno interpretovať pôvod múz čiže poézie ako dielo Najvyššieho.

³² Pozri *Der deutsche Renaissancehumanismus*, W. TRILLITSCH, ref. 12, s. 51 n.; *Lateinische Gedichte deutscher Humanisten*, H. C. SCHNURR, ref. 27, s. 489 nn.

tenberským básnickým kruhom“ sa dá spojiť ideové i básnické formovanie Juraja Tranovského (1592 – 1637), rodom z Trzanowa pri Tešíne, ktorého múza sa neodmlčala ani po príchode na Slovensko r. 1629. Skupina sedemnástich ód, ktoré zaradil do svojej zbierky 150 piesní *Odarum sacrarum libri tres* (Brzeg, 1629), sa tak úzko napája na Horatia, že autor ich právom označuje ako paródie – samozrejme, paródie vážne, ktorých úlohou je súťažiť s antickým vzorom známym zo školskej lektúry a esteticky vplyvným.

Prísny luteránsky kazateľ Transcius však v paródiách predstavuje takpovediac Horatia naruby. Zvolil iba dve metrá – alkajskú a sapfickú strofu (tú do kresťanskej hymniky zaviedol už Prudentius), no pri rešpektovaní časomieri uplatnil rým, čo možno vysvetliť nielen vplyvom Jána Campana Vodňanského, ale aj úsilím spojiť zásady učenecského humanizmu, tradície hymnov kresťanského stredoveku a súvekých duchovných piesní v domácom jazyku.³³ Nemenej poučné je, ako Tranovský vstupuje do myšlienkového sveta Horatiovej poézie. Z pozície ortodoxného kazateľa, čo uznáva výlučne Bibliu, necháva síce zaznieť aspoň tým tónom Horatiovej lýry, ktoré niesli posolstvo duševnej rovnováhy a mravnej obrody Rimana, ale nekompromisne vyčiarkuje klasicko-humanistický mytologický aparát, vrátane múz či charitiiek, ktoré inak mnohí kresťanskí humanisti interpretovali ako nevinné básnické alegórie. Ťažko možno vyvrátiť mienku, že Tranovskému sa v týchto paródiách priam ukázkovo podarilo „nahradit’ zhovievavú horatiovskú múdrosť a usmievavo melancholickú skepsu ideálmi asketického pietizmu a k nebi obrátenej konfesijnej pravovernosti“.³⁴

Pohnútky pre polemickej biblický fundamentalizmus, ktorý tak dôsledne odstraňuje všetko, čo zaváňa antickou kultúrou premknutou polyteizmom, hoci pohanské kultúry vlastne už naskrze nie sú reálnym konkurentom zbožného kresťanského monoteizmu, treba hľadať v súvekom súperení protestantizmu a katolicizmu. Do kontextu Tranovského vystúpenia patrí tak výpad proti nepriateľom, kde stojí v jednej línii diabol, Turek a pápež, stelesnenie pre *impietas*,³⁵ ako aj 36-stranový polemický spis s výrečným titu-

³³ LUDVÍKOVSKÝ, J.: Jiřího Třanovského latinské duchovní parafráze ód Horatiových. In: *Listy filologické*, roč. 63, 1936, s. 67 nn.

³⁴ LUDVÍKOVSKÝ, J.: Třanovský a humanismus. In: LUDVÍKOVSKÝ, J.: *Antika, Čechy a evropská tradice*. Vyd. J. Nechutová. Brno : Masarykova univerzita, 2002, s. 126 – 133 (ide o druhú časť jeho práce *Tři kapitoly o Třanovského duchovní lyrice* v zborníku Bratislava 10/1936, s. 1 – 38). Podrobnejšiu analýzu prináša autor v cit. štúdiu *J. Třanovského lat. parafráze*, s. 76 – 78. K jeho názorom sa prikláňa aj HAMADA, M.: Klasická humanita a tvorba základov našej novodobej vzdelanosti a kultúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 108, 1992, č. 6, s. 15.

³⁵ U Tranovského „Quique Tarpejum tenet Antichristus“ (LUDVÍKOVSKÝ, J.: *J. Třanovského lat. parafráze*, ref. 33, s. 77); podobne však čítame už v Purkircherovej komendačnej básni do wittenberského vydania Stöckelovej Zuzany (1559) verše 7– 9: „In tantis nunc est ecclesia maesta periculis; / hanc duo sollicitant commaculare senes. / Impius hic papa est, est latro Thurecius alter“ (Georgius Purkircher: *Opera quae supersunt omnia*. Edit M. OKÁL. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 33). Nemenej ostré tóny zaznievajú z básne, ktorú r. 1555 venoval Martin Rakovský Imrichovi Csanádimu – *Martini Rakovský a Rakov Opera omnia*. Edit M. OKÁL. Bratislava : SAV, 1974, s. 51. Elokveciu charakterizuje ako účinný nástroj v boji za *pietas* proti heretikom (zrejme hlavne katolíkom a kryptokalvinistom) rektor školy v Banskej Bystrici a vo Wittenbergu dekorovaný poeta laureatus Ján Duchoň (1596 – 1637) týmito slovami: „Keďže vidíme, že prázdne táranie heretikov vrhá tisíce a tisíce ľudí do labyrintu bludov, zdá sa, že pre nádej obnoviť staré náboženstvo už neostáva iné, ako sa so

lom *Krátke a jasné pojednanie o dôslednom vyhýbaní sa kresťano-pohanstvu v básňach a všetkých iných kresťanských cvičeniach* – *Dissertatio brevis et perspicua de Christiano-gentilismo in carminibus et aliis quibuscunque exercitationibus Christianis diligenter vitando*, ktorý pripojil k vydaniu spomenutých ôd. Má teoreticky zdôvodniť – opierajúc sa o autoritu Písma, nemeckých teológov a gramatikov – vylúčenie mytológie aj ako ozdobného prvku, ktorý sa dáva do súvislosti s kultovou nádherou pápežencov; pravda, priestupníkov v radoch spoluveriacich (sú nimi najmä Nathan Chytraeus a Fridericus Taubman) karhá nemenej ostro: „Podaktorí uvádzajú nezmyselné výhovorky: ako keby správne do kresťanovho verša nezapadalo slovo na vyjadrenie tejto múdrosti, a to ani výraz pre múdrosť ako takú, ani pre deň, ani pre noc, ani pre cnosť, ani pre česť, ani pre mier, ani pre vojnu, ani pre štvordňovú horúčku, ani pre cesnak či cibuľu, keď všetkým týmto veciam boli kedysi zasvätené chrámy alebo sa im preukazovali božské pocty.“³⁶

Konfesionálne podfarbené vyostrovanie otázky literárneho paganizmu neobišlo ani katolícku stranu. Jezuita Jakub Masenius v I. kapitole svojej cvičebnice poetiky *Palaestra eloquentiae ligatae* kritizuje kresťanských básnikov, ktorí obľubujú pohanské látky, jednako pripúšťa antickú mytológiu aspoň v komickom štýle, v príslovečných zvratoch, v metaforách. Ešte miernejšie stanovisko, podľa ktorého mytológiu treba vylúčiť iba z básní náboženského obsahu, kým inde má svoje estetické oprávnenie, zastáva s F. Taubmanom český jezuita Bohuslav Balbín (1621 – 1688). V diele *Náčrt humanitných náuk – Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666) odmieta nekompromisné proskribovanie pohanských prvkov z kresťanskej poézie a zastáva sa skôr funkčného prelínania antickej vzdelanosti s kresťanstvom: „Znakom nadmieru chúlостivého žalúdka by bolo, keby niekto napasovával Poéziu na regulu Evanjelia. Jedno však chcem poznamenať, že v básni s posvätným a kresťanským obsahom by sa nemali používať tieto učené rojčenia, napríklad keby niekto predstavoval Preblahoslavenú Pannu, ako súťažila v kráse s bohyňami.“³⁷

Zdá sa, že františkánsky mních, básnik a pedagóg Hugolín Gavlovič (1712 – 1787), predstaviteľ nášho neskorého baroka, vo svojom spôsobe výchovy k cnosti, do rámca ktorej patrí aj kresťanská zbožnosť, vedome uprednostňuje túto nepolemickú líniu kresťanského humanizmu. V súlade s tým, že svoje diela adresuje nie vzdelaneckej elite, ale pospolitému ľudu, použil ľudový jazyk vrátane príslušných básnických foriem, zato však z nich nevylúčil ani pohanskú učenosť, ktorú predstavovali antickí autori a ich neskorší

všetkou snahou a námahou venovať výrečnosti, oddať sa s plným nasadením a usilovnosťou štúdiu rečnických schopností a takto bojovať za blaho najbližších rovnakými zbraňami, aké používajú sami heretici na ich záhubu“ – MIKLEŠ, J.: Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa. In: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*, ref. 1, s. 177 – 369; uvedený text je na s. 262.

³⁶ „Quidam absurda colligunt: quasi ad hanc sapientiam, ne ipsius quidem sapientiae neque diei neque noctis neque virtutis neque honoris neque pacis neque belli neque febris quartanae neque adeo alii aut caepae, quibus omnibus vel templa dedicata vel divini honores aliquando sunt exhibitī, vocabulum recte in versum Christiani venirent“ (LUDVÍKOVSKÝ, J.: *Ťranovský a humanizmus*, ref. 33, s. 129 n.; latinský text tam v pozn. 10).

³⁷ „Nimium delicati stomachi foret, qui Poesin ad Evangelii regulam exigeret, illud tamen observari cupio, ne in argumento sacro et Christiano haec docta deliria adhibeantur, ut si quis Beatissimam Virginem cum Deabus pulchritudine certantem induceret“ – ref. 33, s. 130, pozn. 11.

ctitelia. V *Pät'sto naučeniach o dobrých mravoch* dokonca píše: „Ponúkam učenie vybrané nie z kresťanov, ale iba zo starovekých pohanských autorov. Starovek je totiž krásny; a tak ako chutia tvojim ústam sladké plody, hoci aj z horkého koreňa, tak nech sa ti páči dobrá učenosť, ktorá patrí pohanom, ktorí keby boli kresťanmi, písali by omnoho vznešenejšie, keď napísali tieto také preslávne veci iba z prirodzeného vnuknutia.“³⁸ V Gavlovičovom pokuse o syntézu krásy a pravdy, estetiky a etiky našla miesto aj antic-ká mytológia; samozrejme, ide o mytológiu ponímanú alegoricky v duchu Erazma, Francisca Bacona, jezuitu Antonia Possevina³⁹ i ďalších. V Gavlovičovom postoji nachádzame veľa spoločného s latinsko-nemeckou učebnicou Leonarda Stöckela *Apophthegmata illustrium virorum*, kde autor vyzdvihuje cnosti antických kráľov, štátnikov, vojvodcov, filozofov, aby cez ich idealizáciu, resp. cez idealizáciu pohanskej antiky zaujal kritický postoj voči morálnym kazom svojej doby a aby zároveň v zmysle pedagogického optimizmu viedol žiakov aj ich rodičov cez *humanitas* čiže vzdelanie a chápanie k správ-nemu konaniu, k *pietas*.⁴⁰

ZUSAMMENFASSUNG

Der Grundsatz der religiösen Reformation *sola Scriptura* warf besonders scharf die Frage auf, ob die christliche *pietas* auch die profanen Künste braucht. Leonard Stöckel, eine hervorragende Persönlichkeit des slowakischen Reformationshumanismus, wies mit aller Entschiedenheit die antimuslimischen Postulate radikaler Sekten ab. Er folgte darin seinem Lehrer Philipp Melancthon, der dem Erasmusschen Konzept der Bildung auch im Luthertum einen würdigen Platz errungen hatte. Erasmus selbst wollte auf den christlichen Humanismus der Kirchenväter (vor allem Basilius des Grossen und Hieronymus) anknüpfen und bemühte sich programmatisch um eine Synthese der antiken ästhetik mit der christlichen Ethik. Als Bildungsziel in dem protestantischen Schulwesen wurde unter dem Einfluß von Johannes Sturm das Programm *eloquens et docta pietas* durchgesetzt, in dem katholischen ließen besonders die Jesuiten dasselbe zur Geltung bringen. Die Ideale der humanistischen Schönheitslehre drangen auch in die Verarbeitungen der biblischen und hymnischen Poesie ein, doch wurden sie nicht vorbehaltlos akzeptiert. Die Literatur in einheimischen Sprachen wurde nicht weniger an den von der Antike geerbten Formen kultiviert. Die mit der *pietas* eng verbundene Eloquenz geriet aber immer mehr - besonders im 17. Jh. - unter den Druck der wachsenden Konfessionalisierung und eines kompromisslosen, oft polemisch orientierten Biblismus (z. B. bei Jeremias Parlagius und Georgius Tranoscius), durch die das Antike zumindest marginalisiert wurde. In dieser Entwicklung repräsentiert jedoch der spätharocke Dichter Hugolinus Gavlovič, ein Franziskanermönch, eher die gemäßigte Erasmussche Linie.

³⁸ HAMADA, M.: *Klasická humanita*, ref. 38, s. 22. Ku Gavlovičovým prameňom pozri OKÁL, M.: Disticha Catonis a prvé štyri nôty v Gavlovičovej Valaskej škole. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin : Matica slovenská , 1989, s. 123 – 135. OKÁL, M.: *Tabuľky prameňov jednotlivých básní Valaskej školy*. Tamže, s. 288 – 309.

³⁹ Pozri HAMADA, M.: *Klasická humanita*, ref. 34, s. 22.

⁴⁰ ŠKOVIERA, D.: *Sprichensammlung Apophthegmata von Erasmus in der Bearbeitung von Leonard Stöckel*. Zborník FiF UK Graecolatina et Orientalia IX – X. Bratislava, 1979, s. 87 – 112; slovenský preklad časti Výrokov slávných mužov sa nachádza v knihe *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*, ref. 1, s. 65 – 156.